

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تائیدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم / آقای سریم باورنی

تحت عنوان وجود ساسی صنایع الهی از دیدگاه علامه طباطبائی
را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد

می کنند .

اعضای هیات داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	محمد سعید		
۲- استاد مشاور	امیر عباس علیزاده	دانشیار	
۳- استاد ناظر	رضا آریانی		
۴- استاد ناظر	عباس گویا	استاد	
۵- نماینده تحصیلات تکمیلی			

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثری هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸۷/۴/۱ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۸۷/۴/۲۳ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۸۷/۷/۱۵ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب ..... دانشجوی رشته ..... ورودی سال تحصیلی ۱۳۸۷
مقطع ..... دانشکده ..... متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضاء: .....
تاریخ: ۱۳۸۷/۷/۱۵

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته علم انسان است که در سال ۱۳۹۰ در دانشکده علم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای دکتر محمد سعیدی مهر، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر امیر عباس علمزمانی و مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر ... از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تامین نماید.

ماده ۶: اینجانب مریم باورنی دانشجوی رشته مستر مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: مریم باورنی

تاریخ و امضاء:

۹۰/۷/۳

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد فلسفه و کلام اسلامی

وجود شناسی صفات الهی از دیدگاه علامه طباطبایی

نگارنده: مریم باروتی

استاد راهنما: جناب آقای دکتر محمد سعیدی مهر

استاد مشاور: جناب آقای دکتر امیر عباس علیزمانی

تیر ۱۳۹۰

چکیده

فیلسوفان و متکلمان اسلامی از دیرباز به بحث از صفات الهی، پرداخته اند. می‌توان مباحث مربوط به صفات خداوند را در دو مرحله ی کلی بررسی کرد؛ کلیات صفات الهی که به احکام و مسایل عمومی و مشترک صفات می‌پردازد، بدون آن که نظر به صفت خاصی داشته باشد و مباحث خاص مربوط به هر یک از صفات چون علم، قدرت و... یکی از اقسام مباحث کلیات صفات الهی، وجود شناسی صفات الهی است. در مرحله ی وجود شناسی صفات الهی، ابتدا همه ی صفات کمالی (صفات حقیقی ذاتی) به نحو عام برای ذات باری تعالی به اثبات می‌رسد، سپس نحوه ی اتصاف ذات باری تعالی به صفات کمالی تبیین می‌گردد. در این رساله، مباحث وجود شناسی صفات الهی از دیدگاه علامه طباطبایی، تبیین و تحلیل شده است. اولین گام در وجود شناسی صفات الهی، اثبات تمام صفات کمالی برای ذات باری تعالی است. علامه طباطبایی سه برهان برای این منظور اقامه می‌سازد؛ اثبات تمام صفات کمالی برای ذات باری تعالی بر مبنای برهان صدیقین، برهان مبتنی بر قاعده ی "بسیط الحقیقه" و برهان مبتنی بر قاعده ی "واجب الوجود بالذات واجب من جمیع جهات". در گام بعد، می‌توان از ارتباط ذات الهی با صفات کمالی سخن گفت. علامه طباطبایی بر اساس صرافت وجود، بساطت حقیقی و وحدت حقه الهی، اثبات می‌کند که صفات کمالی عین یکدیگر و عین ذات اند. او همچنین بر مبنای اعتباری بودن مفاهیم صفات کمالی (تبیین فلسفی) و نیز مبرا بودن مقام ذات خداوند از تعین مفهومی صفات (تبیین عرفانی)، نحوه ی جمع کثرت صفات کمالی و وحدت ذات باری تعالی را تبیین می‌نماید. او تنها این دیدگاه را با توحید صفاتی سازگار می‌داند و دیدگاه های مخالف را نقد می‌کند و برهان علیه آن ها اقامه می‌نماید. اما علاوه بر صفات حقیقی ذاتی، صفات فعل به اعتبار اصلی که در ذات باری تعالی دارند، عین ذات خداوند هستند و کمال برای ذات او به حساب می‌آیند. اما در سایر اعتبارات، صفات فعل زائد بر ذات اند و کمالی برای ذات خداوند، شمرده نمی‌شوند.

واژگان کلیدی: علامه طباطبایی، وجود شناسی، صفات الهی، ذات باری تعالی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	فصل اول: مقدمه و کلیات .....
۲.....	۱-۱ مقدمه و بیان مساله .....
۶.....	۲-۱ سوالات تحقیق .....
۶.....	۳-۱ فرضیه ها .....
۷.....	۴-۱ مواد و روش انجام تحقیق .....
۷.....	۵-۱ جنبه جدید بودن و نوآوری (پیشینه ی تحقیق) .....
۸.....	۶-۱ سازماندهی تحقیق .....
۱۰.....	فصل دوم: اثبات تمام صفات کمالی برای ذات باری تعالی .....
۱۱.....	۱-۲ مقدمه .....
۱۲.....	۲-۲ خدای هستی تمام کمالات هستی را دارد .....
۱۲.....	۱-۲-۲ برهان نخست: اثبات تمام صفات کمالی برای ذات باری تعالی بر مبنای برهان صدیقین .....

- ۱۳-۲-۱-۱-۲-۲ برهان صدیقین ۱۳
- ۱۳-۲-۱-۱-۲-۲ مقدماتی بر اقامه ی برهان صدیقین ۱۳
- ۱۶-۲-۱-۱-۲-۲ تقریر و تبیین برهان صدیقین ۱۶
- ۱۷-۲-۱-۱-۲-۲ تبیین بداهت مقدمه ی نخست ۱۷
- ۱۸-۲-۱-۱-۲-۲ تبیین بداهت مقدمه های دوم و سوم ۱۸
- ۲۲-۲-۱-۱-۲-۲ اثبات تمام کمالات وجودی برای ذات باری تعالی بر مبنای برهان صدیقین ۲۲
- ۲۲-۲-۱-۱-۲-۲ تبیین برهان ۲۲
- ۲۳-۲-۲-۲ برهان دوم: برهان مبتنی بر قاعده ی بسیط الحقیقه ۲۳
- ۲۴-۲-۲-۲ مقدماتی برای اثبات " واجب الوجود بسیط الحقیقه است " ۲۴
- ۲۹-۲-۲-۲ براهین اثبات " واجب الوجود بالذات بسیط الحقیقه است " ۲۹
- ۲۹-۲-۲-۲ برهان برای بساطت حقیقی واجب الوجود بر مبنای نفی ماهیت ۲۹
- ۲۹-۲-۲-۲-۲ مقدماتی برای اقامه ی برهان بر نفی ماهیت ۲۹
- ۳۳-۲-۲-۲-۲ اقامه ی برهان بر نفی ماهیت و تبیین آن ۳۳
- ۳۶-۲-۲-۲-۲ استنتاج بساطت حقیقی ذات باری تعالی از ماهیت نداشتن او ۳۶
- ۳۸-۲-۲-۲-۲ اثبات بساطت حقیقی واجب الوجود بر مبنای نفی انحاء ترکّب از ذات باری تعالی ۳۸
- ۳۹-۲-۲-۲-۲ تبیین برهان برای نفی اجزاء بالفعل از ذات باری تعالی ۳۹

۲-۲-۲-۲-۲ تبیین برهان برای نفی اجزاء بالقوه از ذات باری تعالی ۴۱

۲-۲-۲-۲-۳ تبیین برهان برای نفی ترکب وجودی و عدمی از ذات باری تعالی و اثبات بساطت حقیقی

(کبری قیاس) و تمام کمالات وجودی برای او (نتیجه قیاس) ۴۳

۳-۲-۲-۲ اثبات تمام کمالات وجودی برای ذات باری از طریق قاعده ی بسیط الحقیقه و نقدی

برآن ۴۶

۱-۳-۲-۲-۲ تقریر و تبیین برهان ۴۶

۲-۳-۲-۲-۲ نقد بر برهان ۴۹

۳-۲-۲ برهان سوم: برهان مبتنی بر قاعده ی " واجب الوجود بالذات واجب الوجود من جمیع جهات " ۵۱

۱-۳-۲-۲ قاعده ی واجب الوجود بالذات واجب الوجود من جمیع جهات است ۵۱

۱-۱-۳-۲-۲ تبیین اجمالی از قاعده ی واجب الوجود بالذات واجب الوجود من جمیع جهات است ۵۱

۲-۱-۳-۲-۲ تبیین تفصیلی از قاعده ی واجب الوجود بالذات واجب من جمیع جهات است ۵۲

۲-۳-۲-۲ تبیین براهین برای " قاعده ی واجب الوجود بالذات واجب الوجود من جمیع الجهات " ۵۷

۳-۳-۲-۲ استنتاج اتصاف حق سبحانه به تمامی صفات کمالی از " قاعده ی واجب الوجود بالذات واجب

الوجود من جمیع جهات " ۶۲

۳-۲ جمع بندی ۶۳

فصل سوم: نحوه ی اتصاف ذات باری تعالی به صفات کمالی ۶۵

- ۱-۳ مقدمه ۶۶
- ۲-۳ خداوند چگونه به صفات کمالی خود متصف می‌شود؟ ۶۷
- ۱-۲-۳ دیدگاه علامه طباطبایی (عینیت صفات با یکدیگر و با ذات الهی) ۶۷
- ۱-۱-۲-۳ تبیین دیدگاه و تقریر برهان برای آن ۶۷
- ۱-۱-۱-۲-۳ تقریر مقدمات اول تا سوم برهان بر اساس رابطه ی علی و معلولی ۶۹
- ۲-۱-۱-۲-۳ تقریر مقدمه چهارم برهان بر مبنای بساطت، صرافت و وحدت ذات باری تعالی ۷۱
- ۳-۱-۱-۲-۳ نتیجه ی برهان ۷۶
- ۲-۱-۲-۳ نقد و بررسی دیدگاه علامه طباطبایی ۷۶
- ۳-۱-۲-۳ پاسخ علامه طباطبایی ۷۷
- ۱-۳-۱-۲-۳ مرتبه ی نخست (اعتباریت مفاهیم صفات باری تعالی) ۷۷
- ۲-۳-۱-۲-۳ مرتبه دوم (نفی صفات) ۸۶
- ۳-۳ تبیین سایر دیدگاه ها و نقد علامه طباطبایی بر آن ها ۹۰
- ۱-۳-۳ دیدگاه زیادت صفات قدیم بر ذات ۹۰
- ۱-۱-۳-۳ تبیین دیدگاه ۹۰
- ۲-۱-۳-۳ نقد و بررسی دیدگاه ۹۲
- ۱-۲-۱-۳-۳ تقریر و تبیین برهان در بدایه الحکمه و نهایه الحکمه ۹۲

- ۲-۲-۳-۳-۳ تقریر و تبیین برهان بر اساس اطلاق ذاتی باری تعالی ۹۵
- ۲-۳-۳ دیدگاه زیادت صفات حادث بر ذات ۱۰۱
- ۱-۲-۳-۳ تبیین دیدگاه ۱۰۱
- ۲-۲-۳-۳ نقد و بررسی دیدگاه ۱۰۲
- ۱-۲-۲-۳-۳ تقریر و تبیین برهان نهاییه الحکمه ۱۰۲
- ۲-۲-۲-۳-۳ تقریر و تبیین برهان بدایه الحکمه ۱۰۳
- ۱-۲-۲-۲-۳-۳ تبیین مقدمه ی نخست برهان ۱۰۴
- ۱-۱-۲-۲-۲-۳-۳ تبیین قاعده ی " کل حادث زمانی مسبوق بقوه و ماده تحملها " ۱۰۵
- ۱-۱-۱-۲-۲-۲-۳-۳ تعریفی از حادث زمانی ۱۰۵
- ۲-۱-۱-۲-۲-۲-۳-۳ ارتباط حادث زمانی با قوه و چند انتقاد ۱۰۵
- ۳-۲-۱-۱-۲-۲-۲-۳-۳ ارتباط قابل و مقبول با حرکت و زمان ۱۱۱
- ۲-۱-۲-۲-۲-۳-۳ بررسی ملازمه ی میان مقدم و تالی مقدمه ی نخست ۱۱۳
- ۲-۲-۲-۲-۳-۳ تبیین مقدمه ی دوم و سوم و نتیجه ی برهان ۱۱۳
- ۳-۳-۳ نیابت ذات از صفات یا نفی صفات الهی از ذات ۱۱۴
- ۱-۳-۳-۳ تبیین دیدگاه ۱۱۴
- ۲-۳-۳-۳ نقد و بررسی دیدگاه ۱۱۶

- ۱۱۶..... ۴-۳-۳ عینیت صفات با ذات مفهوما ومصداقا
- ۱۱۶..... ۱-۴-۳-۳ تبیین دیدگاه
- ۱۱۷..... ۱-۱-۴-۳-۳ عینیت وجودی صفات با ذات
- ۱۱۸..... ۲-۱-۴-۳-۳ عینیت مفهومی صفات با ذات
- ۱۱۹..... ۲-۴-۳-۳ نقد و بررسی دیدگاه
- ۱۱۹..... ۱-۲-۴-۳-۳ نقد علامه طباطبایی بر دیدگاه ابن سینا
- ۱۱۹..... ۲-۲-۴-۳-۳ نقد بر نقد علامه طباطبایی
- ۱۲۱..... ۴ ۴ ۴ ۴ نقد نهایی
- ۱۲۳..... ۴-۳ جمع بندی
- ۱۲۷..... فصل چهارم: وجود شناسی صفات فعل
- ۱۲۸..... ۱-۴ مقدمه
- ۱۲۹..... ۲-۴ نحوه ی اتصاف ذات باری تعالی به صفات فعل
- ۱۲۹..... ۱-۲-۴ اعتبار حقیقه ی صفات فعل و دیدگاه عینیت این صفات با ذات الهی
- ۱۳۰..... ۱-۱-۲-۴ تبیین دیدگاه عینیت بر اساس اعتبار حقیقه صفات فعل
- ۱۳۳..... ۲-۲-۴ اعتبار رقیقه ی صفات فعل و دیدگاه زیادت این صفات بر ذات الهی
- ۱۳۳..... ۱-۲-۲-۴ فعل الهی و نگاه وحدت انگارانه به آن

- ۲-۲-۲-۴ اعتبار رقیقه ی صفات فعل بر مبنای نگاه وحدت انگار به فعل و تبیین دیدگاه زیادت ۱۳۶
- ۳-۲-۴ عدم اتصاف ذات به صفات فعل بر مبنای نگاه کثرت انگارانه به فعل ۱۴۱
- ۱-۳-۲-۴ فعل الهی و نگاه کثرت انگارانه به آن ۱۴۱
- ۲-۳-۲-۴ تبیین دیدگاه عدم اتصاف بر مبنای نگاه کثرت انگار به فعل ۱۴۲
- ۳-۴ جمع بندی ۱۴۷
- آزمون فرضیه ها ۱۴۹
- جمع بندی و نتیجه گیری ۱۵۰
- پیشنهادات ۱۵۲
- فهرست منابع ۱۵۳
- الف) کتاب های فارسی و عربی ۱۵۳
- ب) مقالات فارسی و انگلیسی ۱۵۷

فصل اول: مقدمه و کلیات

۱-۱ مقدمه و بیان مساله

فیلسوفان و متکلمان مسلمان از دیرباز به بحث از صفات الهی پرداخته اند. می‌توان مباحث مربوط به صفات خداوند را در دو مرحله کلی بررسی کرد: ۱. کلیات صفات الهی: این مرحله به احکام و مسایل عمومی و مشترک صفات می‌پردازد، بدون آن که نظر به صفت خاصی داشته باشد. ۲. مباحث خاص مربوط به هر یک از صفات: در این مرحله و پس از اتمام بحث از احکام مشترک صفات الهی، به بررسی مسائل خاص پاره ای از صفات مهم مانند علم، قدرت، حیات و.... پرداخته می‌شود.^۱

مرحله ی کلیات صفات الهی خود به سه دسته تقسیم می‌شود: الف) مباحث وجود شناختی : در این مرحله ابتدا کلیه صفات کمالی به نحو عام برای خداوند اثبات می‌شود، سپس نحوه ی اتصاف ذات الهی به صفات کمالی و ارتباط صفات کمالی با ذات بررسی می‌گردد. فیلسوفان و متکلمان مسلمان در وجود شناسی صفات، دیدگاه های متفاوتی دارند که می‌توان آن ها را در سه دسته اصلی قرار داد: ۱. دیدگاه انکاری: معتقدان به این دیدگاه با تکیه بر توحید مطلق خداوند، کثرت صفات را مخالف وحدت ذات می‌دانند. بنابراین صفات را به سلب نقیضشان ارجاع می‌دهند یا آن ها را اموری اعتباری می‌دانند که واقعیتی کمالی برای ذات محسوب نمی-

---

^۱. سعیدی مهر، محمد، آموزش کلام اسلامی (خداشناسی)، ج ۱، چاپ سوم، قم، طه، ۱۳۸۳، ص ۱۸۹.

گردند بلکه کمال ذات به خود ذات است. براساس این دیدگاه، هر چند ذات باری تعالی به صفات ثبوتی ذاتی متصف نمی‌گردد اما به صفات سلبی یا صفات فعلی متصف می‌گردد.^۱ از آن جا که این دیدگاه صفات ثبوتی ذاتی را از ذات خداوند نفی می‌کند، اساساً درباره‌ی نحوه‌ی اتصاف ذات به صفات اتخاذ موضع نمی‌کند. فیلسوفانی چون قاضی سعید قمی و متکلمانی چون معتزلیان بر این رای سلوک می‌کنند.^۲ دیدگاه ثبوتی (صفاتی): مدعای دیدگاه ثبوتی این است که صفات در حق تعالی واقعیت مستقل دارند و براهینی را برای اثبات صفات ذات باری تعالی اقامه می‌کنند. گروهی این صفات را قدیم، زائد بر ذات و قائم به ذات می‌دانند (اشاعره) و گروهی دیگر این صفات را حادث و زائد بر ذات می‌دانند (کرامیه). این دیدگاه بر اصالت ماهیت و رویکردی تشبیهی به صفات خداوند مبتنی است و محذوراتی برای دیدگاه توحید صفاتی دارد.^۳ دیدگاه توحیدی (توحید صفاتی): براساس این دیدگاه، بساطت ذات باری تعالی از کثرت عینی (وجودی) صفات و ذات مبراست، هرچند کثرت مفهومی شائبه‌ای در بساطت ذات الهی ایجاد نمی‌کند. به علاوه ذات باری تعالی در صفات ذاتی خود بی‌مثل و مانند است (از جهت وجودی و مفهومی).^۴ این دیدگاه، رای مختار بیش تر فیلسوفان مسلمان است. هر چند کسانی چون قاضی سعید به الهیات سلبی روی می‌آورند و دیدگاه توحیدی (عینیت مصداقی و مفهومی) بوعلی سینا به الهیات سلبی نزدیک می‌گردد.^۵

---

^۱ در مورد تعریف صفت کمالی، اتصاف ذات الهی به صفات کمالی و اقسام صفات از دیدگاه علامه طباطبایی، در همین فصل سخن خواهد رفت.

^۲ قاضی سعید قمی، شرح توحید صدوق، تهران، تصحیح و تعلیق نجفقلی، چاپ اول، حبیبی سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۱۶، ج ۱، صص ۱۱۶-۱۱۸ و ج ۳، صص ۱۰۹-۱۱۰ و ۱۹۵/ در باب دیدگاه سلبی معتزله در فصل سوم رساله، سخن خواهیم گفت.

^۳ در فصل سوم رساله، به نقد و بررسی این رای، از نظر علامه طباطبایی خواهیم پرداخت.

^۴ در فصل سوم رساله، مفصلاً به تبیین و بررسی این دیدگاه می‌پردازیم. این دیدگاه، همان رای مختار علامه طباطبایی است.

^۵ در فصل سوم رساله، به نقد و بررسی این رای، از نظر علامه طباطبایی خواهیم پرداخت.

ب) مباحث معناشناختی: در این حوزه، اصل امکان سخن گفتن از خدا از طریق همین زبان طبیعی و مفاهیم و مدل های زبانی حاکم بر آن و چگونگی امکان این نوع سخن گفتن، بررسی می گردد.^۱ موضوعاتی که در این حوزه مطرح می شود، عبارت اند از؛ اقسام صفات (ثبوتی، سلبی، ذاتی، فعلی و....)، توقیفی بودن اسما و صفات الهی (خداوند تنها به صفاتی متصف می گردد که در قرآن و روایات معتبر آمده است^۲) و تبیین معنایی صفات (تبیین معنایی صفات به بحث از این مساله می پردازد که مقصود از صفات مشترک بین خداوند و مخلوقات، آن گاه که بر خدا اطلاق می گردند چیست)^۳.

ج) مباحث معرفت شناختی: در این حوزه ما ابتدا به امکان شناسایی صفات الهی می پردازیم. دیگر مباحث مطرح در این حوزه عبارت اند از: ۱. آیا این معرفت کامل است یا ناقص؟ ۲. آیا ایجابی است یا سلبی؟ ۳. آیا معرفتی با واسطه است یا بی واسطه (شناخت آیه ای)؟ ۴. راه های (ابزار) شناخت اوصاف الهی چیست؟^۴

علامه طباطبایی - فیلسوف، الهی دان، مفسر قرآن و عارف - در آثار فلسفی خود، مطالب عالی حکمت متعالیه را به شیوه ی تحلیل منطقی مشایی طرح و تحریر می کرد.^۵ او در مواجهه با مسائل عصر به گسترش مکتب ملاصدرا پرداخته است و ابتکارات متعددی را (از جمله مباحث اعتباریات، حرکت جوهری، بازگرداندن علم حصولی به علم حضوری، برهان صدیقین و...) به عمل آورده است. ابتکارات گوناگون او گویای پویایی فلسفه

---

۱. علیزمانی، امیرعباس، علم، عقلانیت و دین (درآمدی بر کلام جدید)، چاپ اول، قم، دانشگاه قم، ۱۳۸۳، ص ۹.

۲. سعیدی مهر، محمد، آموزش کلام اسلامی (خداشناسی)، ج ۱، چاپ سوم، قم، طه، ۱۳۸۳، ص ۲۰۶.

۳. پترسون، مایکل و دیگران، عقل و اعتقاد دینی، مترجمان احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، چاپ چهارم، تهران، طرح نو، ۱۳۸۷، صص ۲۶۶، ۲۷۴ و ۲۷۵ / علیزمانی، امیرعباس، علم، عقلانیت و دین، پیشین، صص ۸۶-۹۰ / علیزمانی، امیرعباس، سخن گفتن از خدا، چاپ دوم، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۷، صص ۵۴-۶۳.

۴. سعیدی مهر، محمد، آموزش کلام اسلامی (خداشناسی)، ج ۱، پیشین، صص ۲۰۰-۲۰۲.

۵. جوادی آملی، عبدالله، شمس الوحی تبریزی (سیره ی علمی علامه طباطبایی)، چاپ سوم، قم، اسراء، ۱۳۸۸، صص ۱۸۶-۱۸۷.

۶. رشاد، علی اکبر، گفتمان فلسفی نوصدرایی از مرزبان وحی و خرد (یادنامه ی مرحوم علامه سید محمد حسین طباطبایی)، تهیه موسسه بوستان کتاب قم، چاپ اول، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۱، صص ۴۱۰-۴۱۵.

ی اسلامی است - به نوعی که بر طبق یک دیدگاه، فلسفه ی او در اوج مکتب «نوصدرایی» قرار دارد^۱ - در بخش الهیات بالمعنی الاخص، او در آثار فلسفی، تفسیری، عرفانی و اعتقادی خود به بحث از صفات الهی (کلیات و مباحث خاص صفات) می پردازد. در میان این آثار، مباحث وجود شناختی، معرفت شناختی و معناشناختی صفات الهی مطرح می شود (هرچند نه به نحو مستقل). تحقیقی مستقل می طلبد تا این مباحث از میان آثار او استخراج گردد و تحلیل و بررسی شود. اما به دلیل گستردگی منابع، ما در این رساله به بحث از وجود شناسی صفات الهی از دیدگاه علامه طباطبایی اکتفا می کنیم و معرفت شناسی و معناشناسی صفات الهی از دیدگاه او را به مجالی دیگر وامی گذاریم.

پیش از ورود به رساله توضیح چند اصطلاح از دیدگاه علامه طباطبایی، مفید به نظر می رسد: ۱. صفات کمالی: صفت کمالی آن چیزی است که به عدم یا عدمی مثل ماهیت باز نگردد و حیثیت آن حیثیت وجودی باشد و از موجود بماهو موجود انتزاع می گردد^۲. ۲. اتصاف ذات باری تعالی به صفات کمالی: هیچ کمال وجودی ای از وجود واجبی سلب نمی شود. پس در دار هستی، هر کمال وجود ای - چون علم و قدرت - باشد، وجود واجبی به نحو برتر و شریف تر داراست و آن گونه که شایسته ی ساحت عزت و کبریای الهی است، بر او حمل می شود. اتصاف واجب تعالی به صفات کمالی چیزی جز این نیست^۳. ۳. تقسیم بندی صفات: در یک تقسیم اولیه، صفات به دو دسته تقسیم می شوند: صفات ثبوتی که افاده کننده ی معنای ایجابی هستند. مانند علم، قدرت و... و صفات سلبی که هر چند افاده کننده ی معنای سلبی هستند اما جز سلب سلب نیستند. سلب سلب نیز به همان ایجاب (صفات ثبوتی) باز می گردد. صفات ثبوتی خود بر دو دسته اند: صفات حقیقی (محض و دارای اضافه) و صفات اضافی. صفات حقیقی محض: در مفهومشان اضافه به امر دیگری ملحوظ نیست. صفات حقیقی

^۱ صدرالمتالهین، الاسفار الاربعه، ج ۶، قم، المکتبه المصطفویه، ۱۳۸۶، ص ۱۲۴، تعلیقه ۲.

^۲ طباطبایی، محمد حسین، نهاییه الحکمه، قم، موسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین، بی تا، صص ۲۸۳-۲۸۴.

دارای اضافه: در مفهومی‌شان اضافه به امر دیگری معتبر نیست اما عارض بر آن است. صفات اضافی: در مفهومی‌شان اضافه به امر دیگری ملحوظ است بلکه نفس اضافات اند. تقسیم صفات به ذاتی و فعلی یا به حقیقی، اضافی و سلبی از دیگر اقسام دسته بندی صفات است^۱. وجود شناسی صفات الهی: همان طور که گفته شد در مرحله وجود شناسی صفات، کلیه صفات کمالی به نحو عام برای خداوند اثبات می شود، سپس نحوه ی اتصاف ذات الهی به صفات کمالی و ارتباط صفات کمالی با ذات بررسی می گردد. مقصود از صفات کمالی، صفات حقیقی ذاتی (یا چنانچه خواهیم گفت، حقیقه صفات فعل) است. براهین اقامه شده برای اثبات صفات کمالی و بحث از نحوه ی ارتباط ذات با صفات و تشتت آراء در آن نیز، مربوط به صفات حقیقی ذاتی است.

۱-۲ سوالات تحقیق

۱. چگونه علامه طباطبایی تمام صفات کمالی را برای ذات باری تعالی اثبات می کند؟
۲. نحوه ی اتصاف ذات باری تعالی به صفات کمالی از دیدگاه علامه طباطبایی، چگونه است؟
۳. وجود شناسی صفات فعل از دیدگاه علامه طباطبایی، چگونه است؟

۱ ۳ فرضیه ها

۱. علامه طباطبایی بر مبنای برهان صدیقین، قاعده ی "بسیط الحقیقه" و "قاعده ی واجب الوجود بالذات، واجب من جمیع جهات"، سه برهان متفاوت بر اثبات تمام صفات کمالی برای ذات باری تعالی تقریر و تبیین می کند.

---

^۱. طباطبایی، محمد حسین، نهاییه الحکمه، قم، موسسه النشر الاسلامی، (بی تا)، ص ۲۸۴/ همو، بدایه الحکمه، قم، موسسه النشر الاسلامی، (بی تا)، ص ۱۶۰-۱۶۱/ طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۸، چاپ پنجم، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه ی مدرسین حوزه ی علمیه ی قم، ۱۴۱۷، صص ۳۵۱-۳۵۲.

۲. علامه طباطبایی تنها دیدگاه عینیت صفات با یکدیگر و با ذات را سازگار با توحید صفاتی می‌داند و بر اساس صرافت وجود، بساطت حقیقی و وحدت حقه الهی، برای دیدگاه مختار خود، برهان اقامه می‌کند. او سایر دیدگاه‌ها را مغایر توحید صفاتی می‌داند و براهینی علیه این آراء تقریر می‌کند.

۳. از دیدگاه علامه طباطبایی، حقیقه‌ی صفات فعل عین ذات باری تعالی است و رقیقه‌ی این صفات زائد بر ذات الهی است. رقیقه‌ی صفات فعل، اضافه‌ی اشراقی به ذات باری تعالی دارند و ذات حقیقتا بدان‌ها متصف می‌گردد. اما اگر نگاه کثرت‌انگار و ماهوی داشته باشیم، صفات فعل زائد بر ذات اند و اضافه‌ی مقولی به مفهوم فعل و مفهوم فاعل (ذات الهی) دارند و خداوند حقیقتا به این صفات متصف نمی‌گردد.

۱-۴ مواد و روش انجام تحقیق

در این تحقیق، برای گردآوری اطلاعات از منابع کتابخانه‌ای استفاده شده است. روش این رساله توصیفی-تحلیلی-انتقادی است؛ نگارنده تلاش کرده است، به تحلیل دقیق مسائل مورد بحث در رساله بپردازد. به علاوه برای مسائل مطرح در رساله، به تقریر براهینی از علامه طباطبایی بپردازد و با تکیه بر آثار ایشان، مقدمات (تصدیقات) این براهین را دقیق و به تفصیل، تبیین و اثبات کند. به همین دلیل تقریر و تبیین براهین و تحلیل دقیق مباحث، بخش عمده‌ی پایان‌نامه را تشکیل می‌دهد. هم‌چنین نگارنده تصورات مورد نیاز در تقریر مطالب را از دیدگاه علامه طباطبایی تعریف نموده است. نکته‌ی دیگر آن که سعی نگارنده در ارائه‌ی مباحث، ارائه‌ی نظریه‌ی نهایی علامه طباطبایی و تحلیل آن بر اساس مبانی او (چون اصالت واقعیت، حد وجودی بودن ماهیت و ذهنی بودن آن و...) بوده است.

۱ ۵ جنبه جدید بودن و نوآوری (پیشینه‌ی تحقیق)